

سبک زندگی در پرتو قرآن

مجید کافی*

چکیده:

اگر بپذیریم که زندگی انسان به صورت یک سبک، نظام و مدل منسجم صورت‌بندی می‌شود و در هر نظام و سبک زندگی‌ای، مجموعه‌ها و عناصری را ادیان ارائه داده‌اند، می‌توان مسئله این تحقیق را این‌گونه صورت‌بندی کرد که نظام و سبک زندگی مورد نظر اسلام بر اساس آیات قرآن چگونه سبکی خواهد بود. در این تحقیق به ظاهر آیات قرآن و پاره‌ای از روایات مرتبط، برای به دست آوردن سبک مؤمنانه زندگی و به تفسیر آیات برای تأیید و مستند کردن آن (سنجش اعتبار و پایایی داده‌ها) مراجعه می‌شود. در این تحقیق، استنباط و استخراج سبک زندگی از آیات و روایات مرتبط و تفسیری (بر اساس روش ترکیبی تفسیر موضوعی، تحلیل محتوا و نظریه زمینه‌ای) هدف است. مراحل روش این تحقیق به قرار زیر است: ۱. استخراج آیات و عملیات مفهوم‌پردازی نخستین و متمرکز؛ ۲. مقوله‌بندی مفاهیم متمرکز؛ ۳. تعیین سازه‌های اصلی و نقش آن‌ها؛ ۴. برقرار کردن پیوندهای منطقی بین مقوله‌های انتخابی و سازه‌ها به طور نظام‌مند در یک مدل نظری. نتیجه به دست آمده از بررسی آیات تأییدکننده یک مدل فرآیندی از زندگی است که شامل عوامل زمینه‌ای، مؤلفه‌های فردی، مؤلفه‌های اجتماعی و فعالیت‌های گوناگون اجتماعی است.

کلیدواژه‌ها: سبک قرآنی زندگی، ارتباطات اجتماعی، آرمان‌گرایی، فرهنگ‌پذیری.

* دانش‌آموخته حوزه علمیه، استادیار و مدیر گروه جامعه‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

مقدمه

تحلیل‌هایی که نویسندگان آثار جامعه‌شناختی درباره سبک زندگی ارائه می‌دهند، بر اندیشه‌های غیردینی استوار است؛ غریزی انگاشتن زندگی انسان نخستین و این که هیچ نظمی در زندگی نداشته و عاری از هرگونه فرهنگ اجتماعی و سازمان‌دهی بوده و ارتباطش با طبیعت تنها منبع شناخت وی بوده است، یک نظریه غیردینی و سکولار است. طبق نظریه‌های سکولار سبک زندگی منشأ آسمانی نداشته و شریعت‌های الهی سازمان‌دهنده سبک زندگی انسان در عرصه اجتماعی، خانواده، فرهنگ، سیاست و اقتصاد نبوده‌اند؛ اما در مقابل این باور جامعه‌شناسان، باوری قرار دارد که در یک نگاه حداقلی بخشی از قواعد، هنجارها، ارزش‌ها و فعالیت‌های زندگی انسان‌ها را تحت تأثیر آموزه‌ها و قوانین شریعت‌های الهی تلقی می‌کند. رویکرد دینی به سبک زندگی از دو جهت قابل دفاع است: یکی به جهت نگاه شمول‌گرایانه دین به زندگی و دو دیگر به جهت این که هیچ سبک زندگی موجودی را نمی‌توان یافت که هنجاری، رسمی، قاعده‌ای، بینشی و... دینی در آن وجود نداشته باشد. حال اگر این را بپذیریم که زندگی انسان‌ها به صورت یک سبک و مدل منسجم صورت‌بندی می‌شود و در هر نظام و سبک زندگی، مجموعه‌ها و عناصری را ادیان ارائه داده‌اند، می‌توان مسئله این تحقیق را این‌گونه صورت‌بندی کرد که سبک زندگی در پرتو قرآن چگونه سبکی خواهد بود؛ اما این که سبک زندگی قرآنی چگونه در هر زمانی خود را با شرایط محیطی و اجتماعی سازگار می‌کند، موضوعی است که نیازمند تحقیق مستقل دیگری است.

این تحقیق درصدد است سبک زندگی را در پرتو آموزه‌های قرآنی بازسازی کند. چگونگی تأثیر آموزه‌های قرآن بر زندگی به دو صورت قابل بررسی و مطالعه است. یکی مطالعه توصیفی، بیان چیستی و چگونگی وضعیت موجود سبک زندگی در جوامع اسلامی بر اساس شاخصه‌های قرآنی، آسیب‌شناسی و ارائه راهکارهای قرآنی برای نزدیک شدن به سبک زندگی قرآنی؛ و دیگر مطالعه هنجارین سبک زندگی ادیان به‌طورکلی یا یک دین خاص؛ به عبارت دیگر مطالعه برای یافتن پاسخ این پرسش که چه سبک یا سبک‌هایی را ادیان برای زندگی پیروان خود در دنیای معاصر پیش می‌نهند. در پاسخ می‌توان به‌عنوان فرضیه این‌گونه گفت که هر دینی بر اساس جهان‌بینی و نظریه دیدگاهی خود سبک زندگی خاصی را به پیروان خود توصیه می‌کند. جهان‌بینی و نظریه دیدگاهی شامل آموزه‌هایی در مورد جهان هستی (طبیعت و انسان)، معرفت، ارزش‌ها و روش شناخت است. هر دینی بر اساس آموزه‌های دیدگاهی خود، پیروان خود را به زندگی کردن به سبک و شیوه‌ای متناسب با جهان‌بینی موردنظر خود ترغیب می‌کند. سبک زندگی بر اساس جهان‌بینی دینی را می‌توان «سبک زندگی دینی» نامید یا «سبک زندگی مطلوب» دانست (ر.ک: کافی ۱۳۹۷، فصل اول).

شکل نخست مطالعه «واقعیت سبک زندگی»، تأثیر دین بر سبک‌های زندگی معاصر (ایستای‌شناسی) و نقش دین در فرآیند شکل‌گیری «سبک زندگی» (پویاشناسی) را شامل می‌شود؛ در شکل دوم سبک زندگی مطلوب از نگاه ادیان، رابطه دین با نظریه‌هایی که درباره سبک زندگی ارائه شده است و نظریه خاص دینی در مورد سبک زندگی مورد کاوش قرار می‌گیرد؛ مثلاً پیوند نظریه سبک زندگی ویر با مذهب پروتستانیسیم (Sobel, Michael. and peter H. rossi. "lifestyle and sociological thought" from lifestyle and social structure)، یا نظریه بوردیو با اسلام در شکل اخیر مورد مطالعه قرار خواهد گرفت. این موضوع نیز واضح است که می‌توان در پایان شکل دوم مطالعه و بر اساس نظریه‌های سبک زندگی دینی به دست آمده، فرضیه‌هایی را ساخت و آن‌ها را در جوامع دینی معاصر مورد ارزیابی و سنجش قرار داد.

اما آنچه در این تحقیق مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد، تحقیق به شکل دوم و آن‌هم استخراج مدل سبک زندگی مؤمنانه در پرتو آموزه‌های قرآنی است؛ یعنی در این تحقیق به‌ظاهر آیات قرآن و پاره‌ای از روایات مرتبط برای به دست آوردن مدل مؤمنانه سبک زندگی و به تفسیر آیات برای تأیید و مستند کردن آن (سنجش اعتبار و پایایی داده‌ها) مراجعه می‌شود. در این تحقیق، استنباط و استخراج مدل سبک زندگی از آیات و روایات مرتبط و تفسیری (بر اساس روش ترکیبی تفسیر موضوعی، تحلیل محتوا و نظریه زمینه‌ای) هدف است. به‌طور خلاصه، این پژوهش به دنبال تحقق این هدف است که آموزه‌های قرآنی درباره زندگی مؤمنانه را از لابه‌لای آیات قرآن استخراج کند و سپس با تألیف آن‌ها بر اساس روش تحلیل محتوا به مدل قرآنی زندگی برسد.

(۱) پیشینه تحقیق

تعداد آثار مرتبط با سبک زندگی از منظر قرآن بسیار زیاد است که گزارشی از همه آن‌ها در یک مقاله غیرممکن است؛ اما به تعدادی از مهم‌ترین آن‌ها در ادامه اشاره می‌شود. الف) نگرشی قرآنی بر رابطه سبک زندگی دینی و حیات طیبه، اثر ابراهیم ابراهیمی، اصغر طهماسبی بلداجی و باب الله محمدی نبی‌کندی. این مقاله در فصل‌نامه مطالعات قرآن در شماره ۲۰ مربوط به زمستان ۱۳۹۳ به چاپ رسیده است. در این مقاله بیان شده است که از منظر قرآن کریم زندگی اسلامی حوزه‌های متعددی دارد که برخی از آن‌ها به‌عنوان زیربنا و مبنای زندگی اسلامی هستند و اصول کلی زندگی اسلامی را تشکیل می‌دهند و برخی دیگر مؤلفه‌ها و رویکردهای عملی، رفتاری، فردی و اجتماعی می‌باشند که نقش عملی و کاربردی در زندگی اسلامی دارند. لذا قرآن کریم به افرادی که این شاخصه‌ها را دارا باشند وعده حیات طیبه داده است. بر همین اساس، در جستار پیش رو پس از بررسی

مفهوم حیات طیبه و سبک و سیاق زندگی اسلامی رابطه آن دو مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته و با توجه به این مهم، ره‌آوردهای غایی آن بیان گردیده است. این مقاله با مباحث مطرح در سبک زندگی فاصله دارد، افزون بر اینکه به مدلی هم برای سبک زندگی از منظر قرآن نپرداخته است.

ب) سبک زندگی خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم، اثر عنایت‌الله شریفی و مهرعلی لطفی که در شماره ۱۴ پژوهش‌نامه معارف قرآنی انتشار یافته است... این پژوهش درصدد بررسی سبک خانوادگی در قرآن و سنت پیشوایان معصوم (علیهم‌السلام) در ابعاد تشکیل خانواده و ازدواج، محیط خانواده و اداره آن و همسرپروری است. از منظر قرآن کریم و سنت پیشوایان معصوم (علیهم‌السلام)، باورها و اعتقادات نقشی اساسی در خانواده دارند و ازدواج را امر مقدسی می‌داند و همگان را به این امر فرا خوانده است و به آن تشویق می‌نمایند و معیارهای تقوا، عقل، اخلاق نیک و همتایی در انتخاب همسر را مورد توجه قرار می‌دهند و مدیریت خانواده را به مرد و لزوم مسئولیت‌پذیری اعضای خانواده نسبت به یکدیگر مخصوصاً مسئولیت تربیت دینی پدر نسبت به فرزندان و همکاری زن و شوهر در خانه را ضروری می‌دانند و تأکید به رفتار شایسته با همسران و محبت و مهرورزی نسبت به آنان می‌نمایند. این اثر اگرچه روان است؛ ولی مطلب افزوده‌ای افزون بر آموزه‌های دینی اسلام ندارد.

ج) اصول سبک زندگی قرآنی، اثر محمدعلی رضایی اصفهانی، در شماره اول دو فصل‌نامه پژوهش‌نامه سبک زندگی به چاپ رسیده است. در این مقاله نخست اصول سبک زندگی قرآنی، مفهوم‌شناسی شده سپس تقسیمات متعددی در مورد اصول سبک زندگی مطرح گردیده و در ادامه به اصول ثابت و متغیر سبک زندگی قرآنی پرداخته شده است. در ادامه پس از بیان پیشینه آن در آثار مفسران و فقها، به ضوابط اصول ثابت (همچون نصوص قرآنی، حدود الهی، مقاصد شریعه و مانند آن) و اصول متغیر سبک زندگی قرآنی همچون عرف، احکام ثانوی اضطراری، احکام حکومتی و ... اشاره شده است. در پایان، نتیجه‌گیری شده که در قرآن کریم بسیاری از اصول ثابت سبک زندگی قرآنی و اصول متغیر آن بیان شده است. این مقاله اگرچه عنوان سبک زندگی را به یدک می‌کشد؛ ولی در مورد آن مطلبی ندارد. همان‌طور که از عنوان مقاله نمایان است، صرفاً به اصول ارزشی و دینی اشاره شده است که نسبت به موضوع سبک زندگی بسیار عام است و برای هر موضوعی می‌توان این اصول را برشمرد.

د) محمد کاویانی نیز در مقاله‌ای با عنوان سبک زندگی خانوادگی از دیدگاه قرآن و مدرنیته که در نشریه تربیت اسلامی، شماره ۲۴ منتشر شده است، از منظر روان‌شناسی به سبک زندگی پرداخته است. هدف این پژوهش عبارت است از: بررسی تطبیقی میان سبک زندگی خانوادگی از دیدگاه قرآن و مدرنیته. سؤال اصلی این است که نقاط اصلی

تمایز میان آن دو کدام است؟ به این منظور، با تکیه بر روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و رویکرد علمی - دینی به مطالعه آموزه‌های قرآن کریم و دیدگاه‌های اندیشمندان مدرنیته و آمارهای جوامع متأثر از آن، پرداخته است. دستاورد اصلی این تحقیق این است که هفت تفاوت عمده بین آن دو، کشف شد، بعضی از آن تفاوت‌ها عبارت است از: ۱. سبک زندگی قرآنی، بر آزادی «خدا محور» و سبک زندگی مدرنیته، بر آزادی «انسان محور» مبتنی است؛ ۲. خانواده، در سبک زندگی قرآنی، برخلاف سبک زندگی مدرنیته، جایگاهی والا دارد؛ ۳. ساختار خانواده اسلامی بر ازدواج «شرعی و قانونی»، «خانواده دوجنسیتی» و «خانواده تک‌شوهری»، تأکید دارد، در حالی که در سبک زندگی مدرنیته، خانواده، از ارزش چندانی، برخوردار نیست و بشر در ساختار خانواده، آزادی کامل داشته و خانواده «هم‌بالینی»، خانواده «تک‌جنسیتی» و خانواده «چندشوهری» تجویز می‌گردد. بر اساس این تفاوت‌ها، تفاوت‌های دیگری نیز شکل می‌گیرد. این مقاله از این جهت که در نگرش روان‌شناختی از سبک زندگی قرار دارد، خوب است، اما به لحاظ روش‌شناختی خالی از اشکال نیست؛ چراکه از عنوان مقاله نوعی مطالعه تطبیقی فهم می‌شود، در صورتی که نویسنده در متن به روش توصیفی تحلیلی اشاره می‌کند که اصطلاحی غیردقیق و علمی است. افزون بر اینکه از تکنیک‌های تطبیقی در مقاله اثر نیست.

۲) مفاهیم

الف) سبک

سبک به مجموعه روش‌ها و طریق‌هایی گفته می‌شود که هر فردی به آن وسیله از تمام سرمایه‌های فردی و اجتماعی برای ارتباط برقرار کردن با دیگران و گذران امور زندگی و اجتماعی خود استفاده می‌کند و آن‌ها را به کار می‌اندازد. به عبارت رساتر، سبک پدیده‌ای جمعی است؛ چراکه زمانی می‌توان از سبک سخن به میان آورد که از طرف تعدادی از افراد جامعه یا گروهی خاص اجتماعی مورد پذیرش واقع شود. اگر چنین امر محقق نشود و سبک از ناحیه افراد یا گروهی اجتماعی مورد پذیرش واقع نگردد، یک رویه فردی شکل می‌گیرد که دیگر ارزش اجتماعی ندارد.

در اینجا سبک امری مشتق از طبقه و قابل تبیین با آن نیست؛ ولی در مقابل این نظریه، دو نظریه دیگر قرار دارد. یکی آن است که سبک را امری مشتق از طبقه و قابل تبیین با آن تلقی می‌کند (نظریه مارکس) (ر.ک: اباذری ۱۳۸۱) و نظریه دیگر سبک‌ها را در سطح ایفای نقش مستقل از دال‌ها بررسی می‌کند (نظریه ماکس وبر). بر اساس این نظر، سبک از طریق دلالت بر تفاوت‌ها، هویتی گروهی را برمی‌سازد. این هویت‌سازی با تغییر شکل

نشانه‌ها و کالاهای فرآیندهای مونتاژ قابل اکتساب است. (بارکر ۱۳۸۷، ۶۹۰).
 در معنایی دیگر، سبک یعنی گذشتن از مرزهای معمولی و وحدت‌بخش به چیزهایی که ممکن است، موجودیت‌های کاملاً متفاوتی داشته باشد. بنابراین اگر کسانی در مورد ادیان آگاهی نداشته باشند به راحتی می‌توانند ادیان را از روی سبک زندگی پیروانشان (از روی بینش‌ها، گرایش‌ها و رفتار مؤمنان در ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی...) از یکدیگر تشخیص دهند. از این رو، سبک‌های زندگی دینی با اینکه شباهت‌هایی دارند، اما هر سبک دینی زندگی جنبه‌های منحصر به فرد و خلاقانه‌ای نیز دارد که سبب متفاوت شدنش با سایر سبک‌های زندگی می‌شود.

سبک پدیده‌ای اجتماعی است. به این معنا که هیچ نوع سبکی نمی‌تواند فردی و خصوصی باشد. مثل پدیده زبان و پول که اجتماعی هستند و زبان یا پول فردی و خصوصی بی‌معنا است. بنابراین سبک زندگی هم پدیده‌ای اجتماعی است. به این معنا که سبک زندگی منحصر به فرد برای یک نفر در جامعه وجود ندارد. به همین دلیل می‌تواند سبک زندگی معیاری برای گروه‌بندی یا قشربندی اجتماعی واقع شود.

(ب) سبک زندگی

مفهوم سبک زندگی امروزه به قدری وسیع و گسترده شده است که بیان یک تعریف مفهومی و عملیاتی دقیق و مورد پذیرش همگان برای آن، بسیار دشوار است. دانشمندان علوم مختلف هر کدام تلاش کرده‌اند تعریفی را که خود پذیرفته‌اند بیان کنند؛ به‌طور مثال، جامعه‌شناسان سبک زندگی را به الگوهای کنش تعریف کرده‌اند که تمیزدهنده افراد جامعه از یکدیگر (Chaney 1994, 4)؛ یا مجموعه‌ای از رفتارهای قابل مشاهده و معنادار افراد جامعه (Sobel 1981, 31)؛ یا روان‌شناسان آن را شاخص‌های شخصیتی افراد (ر.ک: آدلر ۱۳۷۰، ۱۹۱؛ کاویانی ۱۳۹۱، ۳۷) و اقتصاددانان آن را شاخص مصرف یا چیدمان منزل معرفی کرده‌اند (ر.ک: فاضلی ۱۳۸۲؛ Evans 2007؛ Bocoock 1992).

از مجموع تعریف‌های سبک زندگی می‌توان در یک جمع‌بندی گفت، سبک زندگی مجموعه‌ای از ارزش‌ها، طرز تلقی‌ها، شیوه‌های رفتار، حالت‌ها و سلیقه‌هاست که در بیشتر مواقع در میان یک گروه ظهور می‌کند و شماری از افراد، با آن صاحب یک نوع سبک زندگی مشترک می‌شوند. در سبک‌های زندگی، رهیافت‌هایی که از ارزش‌ها و تلقی‌ها و سلیقه‌ها و... به دست آمده است، در قالب زندگی نمایان می‌شود. از طرز پوشش مورد علاقه، غذای مورد علاقه و طرز آراستن مورد علاقه افراد تا معماری، دکوراسیون، تزئین خانه و... بنابراین سبک زندگی در این تحقیق قواعد ارتباطی و رفتاری و در بعد شخصیتی و فردی نحوه و چگونگی بینش‌ها، گرایش‌ها، ارزش‌ها و در بعد فعالیت‌ها شامل فعالیت‌های

روزمره زندگی در خانواده و اجتماع (فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، حقوقی) را شامل می‌شود (ر.ک: کافی ۱۳۹۷، فصل چهارم).

ج) سبک زندگی اسلامی

سبک زندگی دینی سبکی است که بخشی از بینش‌ها، گرایش‌ها، ارزش‌ها و قواعد رفتاری خود را از آموزه‌ها و تعالیم یک دین خاص گرفته باشد. بر اساس این تعریف، سبک زندگی اسلامی عبارت از مجموعه روش‌ها و شیوه‌های استنباط شده از منابع اسلامی است که هر مسلمانی به وسیله آن‌ها از تمام سرمایه‌های فردی و اجتماعی برای استحکام نظام ارتباطی و سپری کردن درست امور زندگی استفاده می‌کند. بنابراین سبک زندگی اسلامی می‌تواند به ایفای نقشه‌ای مسلمانان دلالت کند. از این رو، سبک زندگی اسلامی مجموعه عمل‌ها و نمادها و... است که فرهنگ اسلامی برای نمایش معنای زندگی به پیروان خود تعلیم می‌دهد (ر.ک: مهدوی کنی ۱۳۸۷).

د) سبک زندگی در پرتو قرآن

قرآنی بودن سبک زندگی بدین معناست که زندگی طبیعی و غریزی انسان در طول تاریخ با آگاهی، اراده و عقلانیت تکامل یافته و با آموزه‌های قرآنی هدایت و اصلاح شده است. بر اساس این نگرش، مسلمان کسی است که بر اساس طبیعت، عقلانیت و آموزه‌های اسلامی و به‌طور کلی فطرت، سبکی برای زندگی برمی‌گزیند. طبق تعریف، سبک زندگی قرآنی عبارت است از مجموعه بینش‌ها، گرایش‌ها، رفتار و فعالیت‌ها، آرمان‌ها و ارتباطات مردم یک جامعه یا گروه که بر اساس آموزه‌های قرآنی تنظیم و مشخص شده باشد. سبک زندگی قرآنی عبارت است از یک الگو زندگی برای رساندن جامعه و افراد به آرمان‌هایشان (ر.ک: کافی ۱۳۹۷).

دو نکته شایان توجه است: یکی این‌که در طرح نظری سبک زندگی این مشکل وجود دارد که راه‌یابی به عمق سبک زندگی قرآنی بسیار مشکل است. از این رو، روش‌های توصیف و تبیین سبک‌های قرآنی زندگی را به‌سختی می‌توان پیدا کرد؛ چراکه این روش‌ها باید تفاوت‌ها را در ارزش‌ها، عوامل زمینه‌ای و نظام معنایی (جهان‌بینی) جامعه و گروه‌های اجتماعی و اولویت‌هایی که برای هر یک قائل هستند، انعکاس دهد. باید تفاوت‌ها را در دیدگاه‌ها و تفسیرهایی که از سبک زندگی قرآنی ارائه می‌شود، نشان دهد؛ و نکته دوم این‌که قرآن در باب زندگی یکسری آموزه‌های کلی را بیان کرده است؛ ولی اجرای این تعالیم کلی در شرایط زیست‌محیطی و فرهنگی مختلف، متفاوت است؛ مثل پوشش زنان مسلمان (حجاب) که در فرهنگ‌ها و محیط‌های مختلف سبک‌های متفاوتی دارد.

۳) روش تحقیق

روش تحلیل داده‌ها در این تحقیق تحلیل محتوا بر اساس رویه کدگذاری است. تحلیل محتوا یکی از مباحث مهم و کاربردی است که به پژوهشگران یاری می‌رساند تا با استفاده از این روش به واری‌های خود پردازند. تحلیل محتوا به محقق کمک می‌کند تا لایه‌های پنهان و زیرین پدیده‌های مرتبط با موضوع مورد پژوهش را به دست آورد و به حقایق موجود نزدیک شود.

رویه و تکنیک در بخش تحلیل محتوا، کدگذاری سه‌گانه (مفهوم‌پردازی، مقوله‌بندی و تعیین مقوله‌های اصلی و نقش‌ها آن‌ها) است. مفهوم‌پردازی یا کدگذاری باز آیات مرتبط بر اساس رویه تحلیل محتوا بر اساس مفاهیم و معانی موردنظر صورت می‌گیرد. بنابراین، در وهله اول به داده‌های موجود برچسب مفهومی زده می‌شود. بعد از مفهوم‌پردازی و کدگذاری باز، مفاهیم به دست آمده در یک سطح انتزاعی‌تر مقوله‌بندی و کدگذاری محوری می‌شوند. از طریق فرآیند مفهوم‌پردازی و تحلیل مفهومی (کدگذاری باز) است که مقوله‌ها ساخته و نام‌گذاری می‌شوند (کدگذاری محوری) و ویژگی‌های خاصی به آن‌ها منتسب می‌گردد. در مرحله کدگذاری محوری و مقوله‌بندی باید دسته‌ای از مفاهیمی که از آیات به دست آمده را بر اساس معنای کلی و درونی‌شان و نه بر پایه پیوند آن‌ها با یکدیگر، ذیل یک مقوله قرار داد (لیندلف و دیگران ۱۳۸۸، ۲۷۸).

یکی از اثرات مقوله‌بندی کاهش چشم‌گیر مفاهیم گسترده به مقوله‌های محدود است. سطح انتزاع مقوله‌ها نسبت به مفاهیم بیشتر، ولی نسبت به مقوله‌های نقشی بسیار کم‌تر است. کارکرد مقوله‌ها دسته‌بندی و طبقه‌بندی مفاهیم به دست آمده در خلال مفهوم‌پردازی یا کدگذاری باز است. در مرحله سوم مقوله‌های به دست آمده در مرحله کدگذاری محوری، نیز در تعدادی بسیار محدود دوباره طبقه‌بندی می‌شوند. طبقه‌بندی این مرحله کدگذاری گزینشی یا انتخابی و مقوله‌های آن، سازه نامیده می‌شود. سازه‌ها بسیار انتزاعی‌تر از سطح انتزاع مقوله‌ها هستند، از این رو، آن‌ها را سازه نامیده‌اند. سازه‌ها دارای نقش‌های متعددی هستند. یکی از فعالیت‌هایی که محقق باید در این مرحله انجام دهد، تعیین نقش سازه‌ها در فرآیند نظریه‌پردازی است. سرانجام سازه‌ها به وسیله بیان‌ها و اظهارنظرهایی مبتنی بر پیوندهایی به همدیگر متصل می‌شوند. بنابراین مراحل روش در این تحقیق به‌قرار زیر است: ۱. استخراج آیات و عملیات مفهوم‌پردازی نخستین و متمرکز؛ ۲. مقوله‌بندی مفاهیم متمرکز؛ ۳. تعیین سازه‌های اصلی و نقش آن‌ها؛ ۴. برقرار کردن

۱. طبقه‌بندی مفاهیم، مقوله مفهومی است که از سایر مفاهیم انتزاعی‌تر است.

پیوندهای منطقی بین مقوله‌های انتخابی و سازه‌ها به‌طور نظام‌مند در یک مدل نظری^۱ پیوند بین مقوله‌های تعیین نقش شده بر اساس مدل (۱) برقرار خواهد شد.

مدل (۱)

۴) مراحل انجام تحقیق

الف) مفهوم‌پردازی (کدگذاری باز)

مفهوم‌پردازی یا کدگذاری باز به‌عنوان مرحله اول تحقیق، خود شامل سه گام است. گام اول استخراج و جمع‌آوری آیات مرتبط با زندگی انسان است. در این مرحله هر آیه‌ای که به‌صورت انشایی یا خبری مطلبی را در توصیف تاریخی زندگی انسان‌ها، آسیب‌های زندگی این جهانی، زندگی مطلوب مؤمنانه و حتی راهکارهایی که در قرآن برای بهبود وضعیت زندگی و نزدیک شدن به زندگی مؤمنانه بیان کرده است، جمع‌آوری شد. نتیجه گام نخست در تحقیق، استخراج ۱۹۵ آیه و تعداد بسیاری روایات بود که برای هر مؤلفه‌ای از سبک زندگی نمونه‌ای از روایات برگزیده شد. گام دوم مفهوم‌پردازی نخستین، یا تحلیل مفهومی^۲ است که عبارت است از برجسته کردن یک یا چند مفهوم از آیه که آن آیه را تلخیص و تشریح می‌کنند (ر.ک: محمدپور ۱۳۸۹، ۳۲۷). در فرآیند انجام این مرحله ۴۲۱ کد باز یا مفهوم اولیه از آیات قرآن درباره چگونگی زندگی به دست آمد. گام سوم عبارت است از پالایش مفاهیم نخستین بود که به ۸۹ مفهوم متمرکز تقلیل داده شد.

ب) مقوله‌بندی (کدگذاری محوری)

مفاهیم متمرکز باید بر اساس معیارهای نظریه‌های سبک زندگی اعم از روان‌شناختی و جامعه‌شناختی و حتی فرهنگ‌شناختی طبقه‌بندی شوند. چون سبک زندگی به‌عنوان پدیده اصلی تحقیق مشخص بود، توانستیم مفاهیم را بر محور آن مقوله‌بندی کنیم. این کار تعداد مفاهیم را به ۱۹ مقوله کاهش داد (ر.ک: استراس و دیگران ۱۳۸۵، ۶۵).

۱. برای آگاهی بیشتر از چگونگی مفهوم‌سازی، مقوله‌بندی و برقراری پیوند بین مفاهیم و مقوله‌ها ر.ک: لیندلف و دیگران ۱۳۸۸، فصل ۷، ۲۶۷-۳۰۸.

۲. تحلیل مفهومی عبارت است از استخراج مفاهیم از داده‌های خام برحسب محتواها و ابعاد.

ج) تعیین نقش مقوله‌ها (کدگذاری انتخابی)

در مرحله تحلیل نقشی باید با تعداد اندکی از مقوله‌های انتزاعی به تدوین مدل و سبک زندگی همت گمارد. در تحلیل نقشی، درواقع، نقش و جایگاه هر یک از مقوله‌ها برای مدلی که بر اساس تحلیل محتوای آیات قرآن شکل خواهد گرفت، مشخص می‌شود. جدول (۱) مربوط به مرحله مفهوم‌پردازی، مقوله‌بندی و تعیین نقش مقوله‌ها به‌طور جداگانه ارائه شده است.

جدول (۱)

مفاهیم متمرکز	نمونه مستند قرآنی	مقوله‌ها	سازه‌ها
ایمان	بقره، ۱۷۷	باور و رفتار طبق آموزه‌های دین	عامل زمینه‌ای
باور/ اعتقاد به توحید	انعام، ۱۵۳	بینش	عامل زمینه‌ای
باور به تقدیر و رزاقیت خدا	قصص، ۸۲	بینش	عامل زمینه‌ای
باور/ اعتقاد به آخرت	روم، ۷	بینش	عامل زمینه‌ای
باور به خالقیت	انعام، ۱۰۲	بینش	عامل زمینه‌ای
یاد خدا کردن	عنکبوت، ۴۵؛ طه، ۱۲۴	بینش	عامل زمینه‌ای
آینده‌نگری	یوسف، ۴۷	نگرش	عامل زمینه‌ای
تأثیر افکار بر رفتار	روم، ۴۴	مکانیسم	شخصیت
اراده	رعد، ۱۱	گرایش	شخصیت
روزه گرفتن	بقره، ۱۸۴	عبادت/ عرف/ قانون شرعی	هنجار فرهنگی
نماز خواندن	بقره، ۸۳؛ احزاب، ۳۳؛ لقمان، ۱۷	عبادت/ عرف/ قانون شرعی	هنجار فرهنگی
وفای به عهد	معرج، ۳۲؛ مؤمنون، ۸؛ اسراء، ۳۴	عرف	هنجار فرهنگی
سخن گفتن	لقمان، ۶؛ بقره، ۸۳	ارتباط با دیگران	ارتباط اجتماعی
پوشاندن سر و بدن زن	نور، ۳۲	عرف/ قانون	هنجار فرهنگی
پوشاندن عورتین	بقره، ۲۶؛ اعراف، ۲۰، ۲۷	عرف/ قانون	هنجار فرهنگی

عوامل زمینه‌ای	بیش	بقره، ۲۶؛ بقره، ۱۸۷؛ اعراف، ۲۷	باور به پوشش
ارزش اجتماعی	بیش جمعی	بقره، ۲۶؛ اعراف، ۲۷	پوشش
هنجار فرهنگی	ادب	احزاب، ۳۳	نقش / وظیفه زن در خانواده
ارزش اجتماعی	بیش جمعی	نهج الفصاحه، ص ۲۹۶؛ بحار الانوار ج ۷۸، ۳۳۵	نظافت و بهداشت
ارزش اجتماعی	بیش جمعی	یوسف، ۵	تربیت فرزند
هنجار فرهنگی	ادب	نساء، ۳۴؛ احزاب، ۳۷؛ قصص، ۲۹؛ تحریم، ۶	مرد مسئول خانواده
عوامل زمینه‌ای	محیط اجتماعی	تحریم، ۶	اصلاح خانواده
هنجار فرهنگی	ادب	روم، ۲۱	تشکیل خانواده
هنجار فرهنگی	ادب	انعام، ۱۵۱؛ اسراء، ۲۳؛ مریم، ۳۲، ۱۴	احترام به والدین
هنجار فرهنگی	ادب	بقره، ۸۳؛ نساء، ۱؛ نساء، ۳۶	دیدار کردن از اقوام
ارتباط اجتماعی	ارتباط با دیگران	نساء، ۱؛ نساء، ۳۶	ارتباط با خویشاوندان
هنجار فرهنگی	عرف	اسراء، ۲۶	ادای حق خویشاوندان
هنجار فرهنگی	ادب	توبه، ۲۳؛ ممتحنه، ۱۰	قطع ارتباط با خویشان کافر
ارزش اجتماعی	بیش جمعی	نحل، ۹۰؛ نساء، ۳۶؛ الرحمن، ۶۰	احسان کردن
هنجار فرهنگی	هنجار	نساء، ۳۶	احسان به همسایگان
ارزش اجتماعی	بیش اجتماعی	حدید، ۱۸؛ بقره، ۲۶۱، ۲۷۶	صدقه دادن
هنجار فرهنگی	هنجار	فاطر، ۲۹	آشکار و پنهانی صدقه دادن
ارزش اجتماعی	باور جمعی	اعراف، ۸۱؛ نور، ۳۳؛ معارج، ۲۹	رابطه جنسی
هنجار فرهنگی	ادب	معارج، ۲۹	رابطه جنسی با زن، کنیز

عشق	آل عمران، ۱۰۳؛ روم، ۲۱	گرایش	شخصیت
عشق ورزیدن	روم، ۲۱	ارتباط	ارتباط اجتماعی
انفاق کردن	طلاق، ۷	ارتباط	ارتباط اجتماعی
میانروی در انفاق	فرقان، ۶۷	ادب	هنجار فرهنگی
برخورد عاطفی با یتیم	فجر، ۱۹	ارتباط	ارتباط اجتماعی
کسب ثروت	توبه، ۲۴؛ یونس، ۸۸؛ کهف، ۴۶؛ قصص، ۷۸	ادب	هنجار فرهنگی
حرمت ربا	بقره، ۲۷۶ - ۲۷۹؛ آل عمران، ۱۳۱؛ نساء، ۱۶۲	بینش	شخصیت
مذمت فقر	بقره، ۲۶۸	ارزش منفی / بینش / باور	شخصیت
کمک به فقراء	توبه، ۶۰؛ لیل، ۱۷ - ۲۰		ارتباط اجتماعی
باور به اصلاح گری	آل عمران، ۱۰۴؛ شورا، ۴۰	بینش	شخصیت
میانروی	بقره، ۱۴۴؛ فرقان، ۶۷؛ اسراء، ۲۶؛ شورا، ۲۷	ارزش / بینش	شخصیت
تجمل گرایی	حدید، ۲۰	ارزش / بینش	شخصیت
پرهیز از تجمل گرایی	حدید، ۲۰	ادب	هنجار
زندگی طیب	نحل، ۹۷	ارزش	هنجار فرهنگی
وحدت (انسجام اجتماعی)	آل عمران، ۱۰۵	ارزش	هنجار اجتماعی
دوستی	نساء، ۱۴۴	ارتباط عاطفی	ارتباط اجتماعی
لذت بردن	بحار الانوار، ج ۷۵، ص ۳۲۱	گرایش	شخصیت
دوری از خوش گذرانی	اسراء، ۱۶؛ غرر الحکم، ج ۷۵۶۸	ارزش / بینش	شخصیت
تفریح	نهج البلاغه، حکمت ۳۹؛ میزان الحکمه، ج ۴، ص ۵۳۲	عادت	هنجار فرهنگی
قرض الحسنه	حدید، ۱۸؛ بقره، ۱۴۵	ارزش	شخصیت

هنجار فرهنگی	ادب	حدید، ۱۱؛ بقره، ۱۴۵	قرض دادن
هنجار فرهنگی	ارزش منفی / بینش	اعراف، ۳۱؛ اسراء، ۲۷؛ انبیاء، ۹	دوری از اسراف
شخصیت	ارزش / بینش	روم، ۲۱	همسرگزینی
هنجار فرهنگی	ادب	تحریم، ۵؛ بقره، ۲۲۱	شرایط همسرگزینی
شخصیت	ارزش / بینش	نساء، ۲۳، ۲۵	شرایط ازدواج
هنجار فرهنگی	ادب	بقره، ۲۳۲	ازدواج مجدد
هنجار فرهنگی	ادب	نساء، ۲۴	ازدواج موقت
شخصیت	ارزش منفی / بینش / باور	بقره، ۲۳۲؛ طلاق، ۱	طلاق
هنجار فرهنگی	عرف شرعی	نور، ۳۳؛ نساء، ۲۷، ۲۵	محدودیت در ارتباط جنسیتی
هنجار فرهنگی	عرف / ادب	یوسف، ۳۳	تفکیک جنسیتی
هنجار فرهنگی	عرف	نساء، ۲۷؛ انعام، ۱۵۳	انحرافات جنسی
هنجار فرهنگی	بینش	نساء، ۱۲۸؛ مائده، ۴۳	قانون‌گرایی
هنجار فرهنگی	ادب	نساء، ۱۲۹؛ نحل، ۹۰	رعایت عدالت
ارتباط اجتماعی	ارتباط عاطفی	نهج‌الفصاحه، ص ۵۹۲	محبت به دیگران
هنجار فرهنگی	عرف	آل عمران، ۱۰۴؛ لقمان، ۱۷	امر به معروف
هنجار فرهنگی	عرف	آل عمران، ۱۰۴	نهی از منکر
هنجار فرهنگی	ادب	نهج‌الفصاحه، ص ۲۹۶	نظافت و بهداشت ظاهری
هنجار فرهنگی	ادب	نهج‌الفصاحه، ص ۲۹۶؛ الامالی، ص ۲۷۵	آرایش
ارتباط اجتماعی	ارتباط	یوسف، ۱۱؛ شورا، ۳۸؛ صافات، ۱۰۲	مشورت با دیگران
ارتباط اجتماعی	ارتباط	انعام، ۱۵۳	دوری از اختلاف

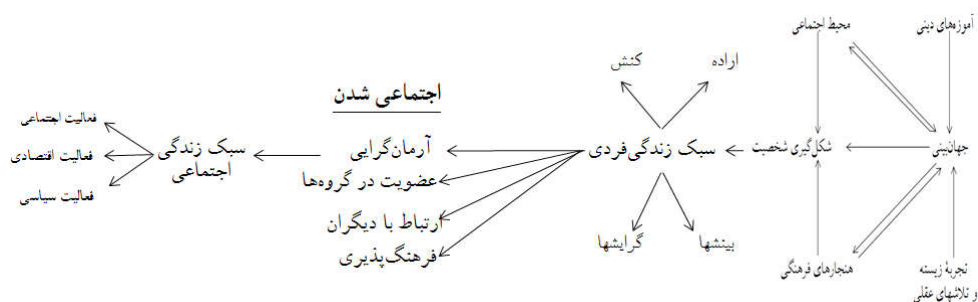
گردشگری	یوسف، ۱۰۹	عادت	هنجار فرهنگی
مسافرت	یوسف، ۱۰۰	عادت	هنجار فرهنگی
نشاط	وسایل الشیعه، ج ۲، ص ۱۱	گرایش	شخصیت
شوخی کردن	اصول کافی، ج ۴، ص ۴۸۶	ارتباط عاطفی	ارتباط اجتماعی
تقسیم ساعات شبانه روز	نهج البلاغه، حکمت ۳۹	ادب	هنجار فرهنگی
دوری از گناه	شوری، ۳۷	گرایش	شخصیت
ادای امانت	نساء، ۸۵؛ معارج، ۳۲	عرف	هنجار فرهنگی
باور به تقدیر معیشت (رزق)	رعد، ۲۶؛ ابراهیم، ۳۷؛ اسراء، ۳۱	بینش و نگرش	شخصیت
کسب معیشت	عنکبوت، ۶۲؛ روم، ۳۸؛ سبأ، ۴۰، ۳۷	آداب و رسوم	هنجار فرهنگی
اعتماد (حسن ظن به دیگران)	یوسف، ۶۴	بینش و گرایش	شخصیت
آموزش فرزندان	میزان الحکمه، ج ۸	ادب	هنجار فرهنگی
گذشت کردن (عفو)	آل عمران، ۱۳۴؛ شوری، ۳۷، ۴۰	ادب	هنجار فرهنگی
بخشش (انفاق)	معارج، ۲۶	ادب	هنجار فرهنگی

د) برقرار کردن پیوند بین مقوله‌ها

پیوند بین مقوله‌ها که مرحله‌ای پس از مفهوم‌پردازی، مقوله‌بندی و تعیین نقش‌های مقوله‌ها است، عبارت است از سلسله تکنیک‌ها و رویه‌هایی که به وسیله آن‌ها پیوند جدیدی بین مقوله‌های تعیین نقش شده برقرار می‌شود. پیوند بین مقوله‌ها سبب می‌شود که به شیوه‌های جدیدی مقوله‌ها و اطلاعات با یکدیگر ربط پیدا کنند (محمدی ۱۳۸۷، ۶۵). در مرحله ساخت مدل، دنبال فهم سلسله پیوندهایی هستیم که مقوله‌ها را به مقوله اصلی مرتبط می‌کنند. پیوند بین مقوله‌ها بر اساس علل و عوامل، پدیده، زمینه، شرایط میانجی، استراتژی‌های کنش و کنش متقابل و نتایج و پیامدها که در مرحله تعیین نقش مقوله‌ها یا تحلیل نقشی به دست آمدند، مشخص می‌شوند.

شایان توجه است که بر اساس روش‌شناسی تحقیق تا این مرحله تحقیق، برای استنباط سبک زندگی از آیات قرآن، مفاهیم اجتماعی از قرآن استخراج شد و در یک فرآیند تجزیه و تحلیل (مفهوم‌پردازی و مقوله‌بندی) به مقوله‌های نقشی سبک و مدل زندگی از منظر قرآن رسیدیم؛ اما باید توجه داشت که با این تعداد مقوله‌های نقشی می‌توان نظریه‌های متعددی بر اساس متون دینی ساخت و پرداخت که خود رقیب و در حال تکامل باشند. از این رو، نه تنها نمی‌توان از یک رویکرد و سبک زندگی مبتنی بر آیات و پیش‌فرض‌های قرآن سخن گفت، بلکه امکان حضور رویکردهای رقیب به‌طور کامل وجود خواهد داشت. این نظریه‌ها و رویکردها ضمن آن‌که در مفروضات اصلی اسلامی مشترک‌اند، اما نحوه برداشتشان از این اصول و نحوه استفاده از آن‌ها در قالب مبانی، مفاهیم و گزاره‌ها و نظریه‌ها متنوع خواهد بود. بنابراین، وقتی از سبک قرآنی زندگی سخن می‌گوییم، نه به معنای یک نظریه واحد در مورد آن است، بلکه به‌طور بالقوه به معنای نظریه‌های رقیب است. کاملاً ممکن است که ما نظریه‌های رقیب قرآنی و اسلامی، برای مثال در حوزه سبک زندگی و یا کاهش تنش روانی در روابط خانوادگی داشته باشیم. در نظر گرفتن مدلی برای سبک زندگی که بتواند همه این نظریه‌ها و رویکردها را در برگیرد، سخت و دشوار است. این امر به دلیل تفاوت و گاهی تعارض تفسیرهایی است که این نظریه‌ها و رویکردها از سبک زندگی ارائه می‌دهند. در نتیجه در مدل (۲) مدلی به‌طور نسبی جامع ارائه شد تا بتوان بیشتر رویکردهای سبک زندگی را در خود داشته باشد. از تجمیع و شبکه‌سازی مقوله‌های به دست آمده می‌توان به مدل (۲) دست یافت.

مدل (۲)

۵) تبیین مدل

بر اساس مدل (۲) سبک قرآنی زندگی را می‌توان در سه بُعد عوامل زمینه‌ای (آموزه‌های دینی، جهان‌بینی و فرهنگ، تجربه‌های زیسته، ارتباط با طبیعت و محیط اجتماعی)، فردی (بینش‌ها، گرایش‌ها، رفتار و ارتباط به خود) و اجتماعی (فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی،

سیاسی و ارتباط با دیگران) صورت بندی کرد. در بُعد فردی و اجتماعی باید بینش‌ها و گرایش‌های مورد نظر اسلام؛ رفتارهای خوب و بد، مطلوب و نامطلوب، شایست و ناشایست، وظایف و فعالیت‌ها؛ هنجارها و بایدونبایدهای اجتماعی و شرایط انواع ارتباطات از قرآن استخراج و ارائه شوند. منظور از عوامل زمینه‌ای، دیدگاه‌ها و نگرش‌هایی^۱ است که یک فرد مسلمان پس از دریافت از محیط و فرهنگ اجتماعی، باید بر اساس آن‌ها به زندگی خود معنا ببخشد. گرایش‌ها و علاقه‌های یک مسلمان در زندگی فردی و اجتماعی چه اموری هستند و سرانجام چه فعالیت‌ها و ارتباطاتی در بُعد فردی و اجتماعی برای یک مسلمان مجاز دانسته شده یا به آن‌ها ملزم شده است.

سبک زندگی فردی یا شخصیت کودکان و حتی سایر افراد جامعه، پیامد فرهنگ پذیری فرد بر اساس یک سری از عوامل زمینه‌ای از جمله جهان بینی، آموزه‌های دینی، تجربه‌های زیسته انسان‌ها، محیط طبیعی و اجتماعی و فرهنگ (هنجارها، ارزش‌ها و آداب و رسوم) است. فرد بر اثر تربیت اجتماعی و تحت تأثیر جهان بینی، محیط و فرهنگ مسلط اجتماعی دارای بینش‌ها و گرایش‌هایی می‌شود که در رفتار او منعکس می‌گردد.

سازوکار تأثیر جهان بینی، محیط و فرهنگ بر سبک زندگی فردی، تربیت و فرهنگ پذیری فرد است؛ به عبارت دیگر تربیت و انتقال آموزه‌های دینی و دستاوردهای زیسته بشری به کودکان و یا نسل جدید تحت تأثیر شرایط محیطی و فرهنگی سبب فرهنگ پذیری آنان می‌شود. سبک زندگی فردی برآیند تأثیر و تأثر چند جانبه و شبکه‌ای عوامل زمینه‌ای (جهان بینی، آموزه‌های دینی، تجربه‌های بشری، محیط اجتماعی و طبیعی و فرهنگ اجتماعی) است. سبک زندگی در این مرحله با مسائل و موضوع‌های علوم تربیتی پیوند می‌خورد. به‌طور خلاصه می‌توان گفت سبک زندگی فردی پیامد سه عامل «جهان بینی» که خود نتیجه آموزه‌های قرآنی و دستاوردهای تجربی است، «محیط» و «فرهنگ اجتماعی» است.

توضیح این‌که آموزه‌های قرآن از راه‌های مختلف می‌تواند در سبک زندگی مسلمانان تأثیر گذارد. یکی از راه تأثیر بر آن دسته از آگاهی‌ها، بینش‌ها و گرایش‌هایی است که از آموزه‌های قرآنی متأثر هستند. قرآن بینش‌ها و نگرش‌هایی را در ارتباط با خدا، جهان و انسان، به مسلمانان ارائه می‌دهد تا بتوانند سبک زندگی بهتری برای خود رقم بزنند. قرآن همچنین ارزش‌ها و هنجارهایی را در اختیار انسان‌ها قرار می‌دهد تا بتوانند الگوی مناسب برای زندگی بیابند.

۱. نگرش (Attitude) عقیده‌ای که شامل یک جزء ارزیابی کننده و یک جزء هیجانی باشد، نگرش نامیده می‌شود. در مقایسه با عقاید، نگرش‌ها خیلی به دشواری تغییر می‌یابند (ارونسون ۱۳۸۹، ۱۳۵). پس وجود مؤلفه عاطفی، نگرش‌ها را از دانش یا اعتقاد متمایز می‌کند. همچنین نگرش دارای بعد سومی به نام رفتار است. برخی محققان، نگرش را حلقه واسطه بین باورها و رفتار دانسته‌اند؛ یعنی باورها وقتی به نگرش تبدیل شوند، می‌توانند در رفتار متجلی گردند. ایشان معتقدند هر نگرشی دارای یک بعد شناختی است که نگرش (که ماهیت عاطفی دارد)، از آن تغذیه می‌گردد (بدر و ذریل و لامارش ۱۳۸۱، ۹۲).

سبک زندگی فردی، شامل ارتباط‌هایی است که از هر فردی بر اثر بینش‌ها و گرایش‌های او به منصفه ظهور می‌رسد و پدیدار می‌گردد. سبک قرآنی زندگی در این بخش به ارتباط‌شناسی پیوند می‌خورد. سبک زندگی فردی خود دارای مؤلفه‌های فراوانی است که در منابع اسلامی به پاره‌ای از آن‌ها اشاره شده است. یکی از عوامل شکل ارتباط، حالات درونی مردم یا شخصیت آن‌هاست. تغییر حالات درونی باعث تغییر سبک زندگی می‌شود. تغییر سبک زندگی نیز سرنوشت یک جامعه را تغییر می‌دهد (رعد، ۱۱).

در سبک قرآنی زندگی وظیفه فرد پای‌بندی و التزام به یک‌سری بایده‌و نایده‌ها، اعتقادات^۱ و باور^۲ است و در صورت انحراف و آسیب‌دیدگی، وظیفه وی اصلاح آن اعتقادات و باورهاست (بازگشت و توبه فکری)^۳ و هیچ‌گونه التزام در ارتباط و رفتار برای او به همراه ندارد. به‌طور مثال، اینکه مسلمان باید به یاد خدا و آخرت باشد، یک الزام فکری است و هیچ‌گونه التزام رفتاری برای فرد به همراه ندارد.

سبک زندگی فردی با سازوکارهایی تبدیل به سبک زندگی اجتماعی می‌شود. هم‌نوایی، عضویت در گروه‌ها و اجتماع، ارتباط با دیگران، فرهنگ‌پذیری و آرمان‌گرایی سازوکارهای سبک زندگی اجتماعی هستند. منظور از سبک زندگی اجتماعی، فعالیت‌های اجتماعی، مشارکت و عضویت‌های گروهی و سازمانی و ارتباطات مردم با یکدیگر در طول زندگی است؛ اما سازوکار تبدیل سبک زندگی فردی به سبک زندگی اجتماعی دارای چه اجزا و عناصری است؟

الف) سازوکار شکل‌گیری سبک زندگی اجتماعی

سازوکار تبدیل سبک زندگی فردی به سبک زندگی اجتماعی دارای اجزاء و عوامل ارتباط، عضویت در گروه‌های اجتماعی، پذیرش نظام فرهنگی و مشارکت در مناسک و مراسم اجتماعی و دینی است؛ به‌عبارت‌دیگر در قرآن و منابع روایی برای حضور اجتماعی مردم، ارتباطات آنان با یکدیگر، ارتباط با جنس مخالف، خویشاوندان، همسایگان، دوستان

۱. عقیده (Opinion) عقیده چیزی است که شخص بر مبنای واقعیات، درست می‌پندارد، مثل بستن کمر بند ایمنی از افزایش فوت در اثر وقوع سوانح اتموبیل‌چلوگیری می‌کند و یا هوای شهر بندرعباس در تابستان گرم است. این قبیل عقاید اساساً شناختی هستند و در ذهن رخ می‌دهند نه در اندرون بدن. همچنین ناپایداری، یعنی می‌توان آنها را با شواهد مخالف خوب و روشن، دگرگون کرد. در تفاوت عقیده و باور گفته‌اند: «باورها جنبه کلی‌تری نسبت به عقاید دارند. آن‌ها دنیای فرد را می‌سازند و به او ثبات نظر و عقیده می‌دهند. مجموعه مطالبی که ما درباره یک موضوع خاص می‌دانیم و همه قضایایی که برای ما معنایی ندارند و همچنین همه موضوعاتی که ما فکر می‌کنیم واقعیت دارند، باور ما را تشکیل می‌دهند» (روشیلادو و بورفیون ۱۳۷۱، ۱۲۴).

۲. واژه «Belief» در فارسی به باور، عقیده، ایمان و اعتقاد ترجمه شده است. باورها یا عقیده‌ها، اندیشه‌هایی هستند که فرد به درستی و حقانیت آن‌ها اعتقاد دارد» (پارسا ۱۳۶۸، ۳۱۲). «باورها سه ریشه اصلی دارند: تجربه شخصی، اطلاعات حاصل از دیگران و استنتاج، حتی ممکن است باورها محصول همزمان این سه منبع باشند.

۳. توبه فکری در مقابل توبه عملی است که باید به‌خاطر انجام اعمال زشت انجام گیرد. إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْلَمُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِن قَرِيبٍ (نساء، ۱۷).

و همکاران قواعد و هنجارهایی تشریح شده است که در صورت رعایت آن‌ها سبک قرآنی زندگی در بُعد اجتماعی آن شکل خواهد گرفت.

یک) ارتباط با دیگران

یکی از ابعاد اساسی سبک زندگی، ارتباط با دیگران (غیر از افراد خانواده پدری و همسری) است. در بسیاری از جوامع، نوع ارتباط (اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، کاری، دوستانه و...)، اندازه ارتباط (مقدار صرف هزینه‌های مالی و زمانی) اطراف ارتباطی (زنان با مردان، زنان با زنان، مردان با مردان، بزرگسالان با کودکان، همجنسان و ناهمجنسان و...) با دیگر جوامع بسیار متفاوت است. تفاوت سطوح ارتباطی سبب تفاوت در سبک زندگی اجتماعی جوامع شده است.

ارتباط بیشتر بین مردمی برقرار می‌شود که بینش‌ها، دیدگاه‌ها، منافع و علایق مشابه و مشترک دارند. عمق، سطح و مقدار ارتباط بین مردم در تأثیرپذیری و تأثیرگذاری آنان در سبک زندگی یکدیگر نقش دارد. در جامعه اسلامی بر ارتباطات مردم مبتنی بر تشابه در سطح بسیار بالا تأکید شده است. وقتی ارتباطات مردم با همدیگر مشابه باشد، سبک زندگی واحد هم‌شکل می‌گیرد.

ارتباط با خویشاوندان، همسایگان، همکاران، در محل کار، محل تحصیل علم، در امور سیاسی و... در بُعد اجتماعی سبک زندگی جای می‌گیرد. ارتباطات مردم در جامعه اسلامی، عاطفی و طبق اصطلاح آموزه‌های قرآنی برادرانه^۱ است. زندگی انسان در جامعه وابسته به ارتباط با دیگران است؛ چراکه نیازهای فردی و اجتماعی مردم به وسیله ارتباط با دیگران برآورده می‌شود. ارتباط با دیگران در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی شکل می‌گیرد. ارتباط سیاسی نباید منجر به سلطه‌پذیری یا پیوند قلبی با کفار شود. ارتباط یا قطع ارتباط باید بر اساس فکر و عقیده باشد، نه بر اساس پیوندهای فAMILI، قومی و نژادی. در جامعه دینی مهم‌ترین عامل ارتباطات اجتماعی دین است؛ لذا ارتباطات سیاسی نیز می‌باید بر مبنای دین صورت گیرد.

در سبک زندگی اسلامی، عدل، احسان^۲ و ایمان شرط اصلی برقراری ارتباط است. بر اساس آموزه‌های قرآنی فرد نمی‌تواند برای برطرف کردن نیازهای مختلف خود با

۱. وَ اغْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (آل عمران، ۱۰۳).

۲. یک شرط سبک زندگی سالم، مبتنی بودن ارتباطات مردم بر اصل عدل است قُلْ آمَنْتُ بِمَا أُنزِلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَ أُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ (سوری، ۱۵)؛ إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرٍ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ وَ إِيْتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَ يَتِيهِ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبِئْسَ يَعْظُمُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ، خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می‌دهد؛ و از فحشا و منکر و ستم، نهی می‌کند؛ خداوند به شما اندرز می‌دهد، شاید متذکر شوید (نحل، ۹۰).

هرکسی ارتباط برقرار کند.^۱ بر شناخت و انتخاب طرف ارتباطی، شرایط و آداب معاشرت، در تعالیم اسلامی برای برقراری ارتباط تأکید شده است. طرف ارتباطی هر فردی نقش مهمی در شکل‌گیری شخصیت و سبک زندگی او بازی می‌کنند. بسیار هستند افرادی که بر اثر ارتباط با گمراهان، کافران، گناه‌کاران و... منحرف شده‌اند و بعدها از آن ارتباط اظهار پشیمانی کرده‌اند (فرقان، ۲۸ و هود، ۴۶). از این‌رو، گفته شده است زندگی کردن به‌تنهایی و ارتباط نداشتن با دیگران بهتر است از ارتباط با بدکاران.^۲

در سبک زندگی اسلامی ارتباط با افراد شریف، بزرگوار و محترم که فرد را به یاد خدا می‌اندازند، سخنانشان بر علم و دانش وی می‌افزاید و سبک زندگی‌شان یادآور زندگی آن‌جهانی برای او است، تأکید شده است (ابن شعبه ۱۳۶۹، ۴۴). در مقابل از ارتباط با گمراهان، ستمگران، فاسدان، خوش‌گذرانان و نادانان پرهیز داده شده است (ابن‌بابویه ۱۳۸۴، ۱، ۸۷). در سبک زندگی اسلامی، ارتباطات انسان تحت تأثیر فکر او انجام می‌گیرد. از آنجاکه فکر مقدم بر عمل است؛ در نتیجه نوع تفکر افراد سازنده فعالیت، ارتباطات و سبک زندگی آن‌هاست. افکار انحرافی می‌توانند سبب سبک زندگی و ارتباطات انحرافی باشند. در آموزه‌های اسلامی، گاهی از ارتباط با افراد سخن به میان آمده است و گاهی با گروهی از آنان همچون خویشاوندان، همسایگان، همکاران، فقراء و... که در ادامه بعضی از آن‌ها مورد اشاره قرار می‌گیرد.

دو) مردم

ارتباطات مردم در آموزه‌های قرآن، با مفاهیمی همچون برادری، دیدار، مدارا، محبت، اطعام، برطرف کردن گرفتاری و... توصیف شده است. برادری^۳ در سبک قرآنی زندگی واقعیتی عینی، تجربه‌ای تاریخی^۴ و اصلی بارز از آموزه‌های اسلامی است. در آموزه‌های اسلامی، ارتباط برادری قوی‌تر از رابطه خونی و نسب به‌شمار می‌رود. برادری بر اساس عقیده و دین به قدرتی بزرگ تبدیل می‌شود که می‌تواند جامعه را به وحدت و تفاهم و همکاری برساند و الگویی برای سبک زندگی و همبستگی اجتماعی به وجود آورد. یکی از سازوکارهای کنترل و از بین بردن اختلافات در جامعه اسلامی، تقویت ارتباطات برادری بین مردم است.

۱. یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ (ممتحنه، ۱).

۲. به نقل از پیامبر ﷺ: «الْوَحْدَةُ خَيْرٌ مِنْ قَرْنِ الشَّوْءِ» تنهایی از همنشین بد بهتر است (مجلسی ۱۴۰۳، ق، ۷۱، ۱۹۹).

۳. حجرات، ۱۰؛ پیامبر اسلام ﷺ، مسلمان برادر مسلمان است، نه به او ظلم می‌کند و نه او را تحقیر می‌نماید (احمد بن حنبل بی‌تا، ۲، ۱۳۱، مسلم ۱۳۹۷، ق، ۸، ۱۱).

۴. پیامبر اسلام ﷺ میان مهاجران و انصار عقد اخوت بست.

یکی از مفاهیم بیانگر و مفسر ارتباط با دیگران در منابع روایی، دیدار و ملاقات با دیگران است. در مورد ملاقات و دیدار دیگران از امام علی (ع) نقل شده است، در دیدار برادران بهره‌ای بزرگ است، گرچه آن را کم به جا می‌آورند (کلینی ۱۴۱۳، ۲، ۱۴، ح ۱۶). امام باقر (ع) به یک از یاران خود به نام خثیمه فرمود:

... به دوستداران ما بگو: غنی آنان به دیدار فقیرشان و قوی آن‌ها به دیدار ضعیفشان برود. زنده آنان بر جنازه مرده‌شان حاضر شود. به خانه‌های هم روند و یکدیگر را دیدار کنند که در این کار زنده نگه‌داشتن حق ما نهفته است، خداوند رحمت کند کسی را که او ما را زنده بدارد (همان، ۲، ۱۷۵، ح ۲).

از امام صادق (ع) نیز بیان شده است که به دیدار یکدیگر بروید... (همان، ۲، ۱۸۶). مسلمان در طول زندگی خود و در ارتباط با مردم باید مدارا داشته باشد. از امام رضا (ع) نقل شده است:

مؤمن کسی است که سه ویژگی را درون خود جمع کرده باشد: یکی از آن خدا، یکی از آن رسول و دیگری از آن امامان است؛ اما سنتی که مربوط به پیامبران الهی است، مدارا با مردم است؛ زیرا خداوند متعال، فرستادگان خود را مأمور کرده تا با امتشان مدارا کنند (ابن بابویه ۱۳۸۹، ۲۷۰).

ارتباط برادرانه موجب محبت بین مردم می‌شود. یکی از عوامل ایجاد محبت بین مردم، به‌عنوان یک عامل درونی، مهرورزی به یکدیگر است. امام صادق (ع) در وصیت خود می‌گوید:

تقوای الهی پیشه کنید و در راه او برادر یکدیگر باشید و نسبت به هم محبت کنید، به یکدیگر ببینید و دلسوز هم باشید، به دیدار هم بروید و یکدیگر را ملاقات کنید و امر ما را به یکدیگر یادآوری کنید و آن را احیا کنید (کلینی ۱۴۱۳، ۲، ۴۷۵، ح ۱).

یا در حدیث دیگر از ایشان روایت شده است:

بر مسلمانان است کوشش در ایجاد ارتباط با یکدیگر و همکاری در راه ایجاد محبت به هم و برابری با نیازمندان تا چنان باشید که خداوند فرموده است «رُحَاءَ بَيْنَهُمْ» (فتح، ۳۰)، دلسوز یکدیگر باشید و به خاطر شرایطی که بر آنان گذشته و شما از آن بی‌اطلاعیید، اندوهگین باشید و به‌گونه‌ای رفتار کنید که گروه انصار در زمان پیامبر رفتار کردند (کلینی ۱۴۱۳، ۲، ۱۴۰، ح ۴).

از دیگر ویژگی‌های سبک زندگی اسلامی در ارتباط با دیگران، اطعام مردم است. از امام صادق (ع) نقل شده است:

هر کس دیگران را اطعام کند و آنان سیر شوند، اجر بزرگ دارد. اجر چنین فردی را

هیچ کس نمی‌داند، نه ملک مقرب و نه نبی مرسل، فقط خداوند پاداش چنین شخصی را می‌دهد (دیلمی ۱۳۷۲، ۱، ۱۴۴).

برطرف کردن گرفتاری از مردم در سبک زندگی اسلامی مورد تأکید قرار گرفته است. از پیامبر اکرم ﷺ نقل شده است:

کسی که یک ساعت از شب یا روز را به دنبال رفع نیاز برادر خود برود، آن یک ساعت برتر از یک ماه اعتکاف است، خواه آن نیاز برآورده شود یا نه (کلینی ۱۴۱۳، ۲، ۱۹۴، ح ۹).

همچنین از امام صادق ﷺ روایت شده است:

هرکس گرفتاری مؤمنی را برطرف کند، خداوند گرفتاری روز قیامت را از او برطرف خواهد کرد (همان، ۲، ۱۹۹، ح ۳).

و همچنین:

هرگاه مؤمنی گره از مشکل مؤمنی گرفتار بگشاید، خداوند حوائج دنیوی و اخروی او را برطرف خواهد کرد... (همان، ۲، ۱۹۹، ح ۵).

سه) آرمان‌گرایی

یکی از سازوکارهای تبدیل سبک زندگی فردی به سبک زندگی اجتماعی، آرمان‌گرایی تک‌تک مردم است. آرمان‌های مردم عامل شکل‌گیری سبک زندگی اجتماعی می‌شود؛ اما آرمان‌گرایی چیست و مستند قرآنی آن کدام است؟ آرمان نوعی آینده‌نگری در طول زندگی است؛ یعنی تصویر و ذهنیت مردم از آینده که سعی می‌کنند در طول زندگی به آن برسند. وجود یک تصویر ذهنی از آینده در طول زندگی، سبک زندگی اجتماعی ویژه‌ای را برای مردم رقم می‌زند. مردم در زندگی خود باید حتی برای فعالیت‌های عادی خود آرمان‌هایی داشته باشند و زندگی خود را با آن‌ها با معنا و مفهوم کنند. به‌طور مثال، آرامش، آرمان زندگی زناشویی^۱ یا موفقیت فرزندان، آرمان تلاش و کوشش روزانه والدین در خانواده و... سازوکار سبک زندگی اجتماعی است.

اما مستند قرآنی آرمان‌گرایی چیست؟ خداوند در بسیاری از آیات اجتماعی پس از بیان یک حقیقت خاص، آرمان، غایت و هدفی را برای آن حقیقت ذکر می‌کند؛^۲ برای توجیه این‌که چرا انسان را در دو جنس آفریده و آن‌ها را به‌صورت تیره‌ها و قبیله‌ها قرار داده

۱. لَتَشْكُنُوا لَيْبًا؛ وَجَعَلَ مِثْلًا مِمَّا رُؤْيَا لَيْسَ كُنْ لَيْبًا (اعراف، ۱۹۰).

۲. به‌طور مثال در آیه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ؛ أَيُّ مَرَدَم! مَا شَمَّا رَا از یک مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید (این‌ها ملاک امتیاز نیست)، گرامی‌ترین شما نزد خداوند با تقواترین شماست؛ خداوند دانا و آگاه است!» (حجرات، ۱۴).

است، می‌فرماید «لِتَعَارَفُوا»^۱. آرامش مردم را آرمان آفرینش شب و تلاش برای امرار معاش را آرمان خلقت روز بیان می‌کند.^۲ آرامش مردم را آرمان آفرینش جفت برای آنان ذکر کرده است. در آیه‌ای^۳ داوری بین مردم و رفع اختلاف بین آنها، آرمان بعثت و فرستادن کتاب آسمانی بیان شده است. آرمان‌های موردنظر قرآن در این نوع از آیات، به‌طور معمول پس از «ل» غایت بیان می‌شوند. بر اساس آرمان‌نگری قرآن، در نظریه اجتماعی ارتباط نیز بر روی آرمان به‌عنوان یکی از مبانی شناخت جامعه تأکید شد.

کارکرد آرمان‌گرایی این است که سبک زندگی مردم را به‌سوی یکپارچه شدن سوق می‌دهد. تمایل مردم به تحقق آرمان‌ها عامل برقراری ارتباطات اجتماعی و اجتماعی شدن سبک زندگی آنان است. بر اساس آرمان‌ها است که مؤلفه‌های سبک زندگی به‌عنوان بزرگ‌ترین دستاورد زندگی انسان نظیر زبان، خط، هنر، ادبیات، رسانه‌ها و ... پدید آمده‌اند. آرمان‌گرایی از منظری دیگر نیز می‌تواند سازوکار سبک زندگی اجتماعی تلقی شود. سبک زندگی اجتماعی مطلوب، سبکی است که بر اساس جهان‌بینی اسلامی پیریزی شده باشد. معتقدان به جهان‌بینی اسلامی، زندگی را یک زندگی انسانی آزاد و مطلوب آموزه‌های قرآنی و اسلامی می‌دانند و تحقق آن را نیز بر روی زمین نه‌تنها ممکن، بلکه قطعی تلقی می‌کنند. سبک زندگی آرمانی اسلام، تصویر ذهنی از سبکی است که مردم معتقد به جهان‌بینی اسلامی بدان نیازمندند و تلاش می‌کنند که سبک زندگی کنونی به سبک مطلوب تغییر یابد.

در قرآن و روایات به اهداف و آرمان‌های دیگری همچون عبادت،^۴ بهشت،^۵ اخلاص، رضایت به قضا و قدر الهی^۶ به‌عنوان هدف و آرمان زندگی اشاره شده است. شایان توجه است که آرمان‌ها با آن‌که به‌طور عموم برای بیشتر مردم آگاهانه نیستند، ولی نقش مهمی در سبک زندگی آنان دارند.

۱. یا در آیات «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ؛ او کسی است که شب را برای شما آفرید تا در آن آرامش بیابید» (یونس، ۶۸)؛ «اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ؛ خداوند کسی است که شب را برای شما آفرید تا در آن بیاباید» (غافر، ۶۲)؛ «وَمَنْ يُحِبَّ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ؛ و از رحمت اوست که برای شما شب و روز قرار داد تا هم در آن آرامش داشته باشید و هم برای بهره‌گیری از فضل خدا تلاش کنید» (قصص، ۷۴).

۲. وَمَنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً؛ و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش بیابید (روم، ۲۲).

۳. كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اختلفوا فِيهِ (بقره، ۲۱۳).

۴. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (الذاریات، ۵۶).

۵. اللجنة افضل الغاية (آمدی ۱۳۶۶، ح ۱۰۲۴)، اللجنة مال الفایز (همان، ح ۱۰۷۴).

۶. مَنْ رَضِيَ بِالْغَايَةِ مِنْ دُونِهِ زُرِقَ أَسْلَامَةً مِنْ فَوْقِهِ (ابن بابویه ۱۳۸۹، ۵۳۲).

چهار) عضویت در گروه

عضویت در گروه‌های اجتماعی می‌تواند جنبه فردی و شخصیت را پرورش داده و او را وارد زندگی اجتماعی کند. یکی از کارکردهای عضویت در گروه‌های اجتماعی، تأثیری است که گروه بر اعضا خود می‌گذارد؛ به این معنا که هریک از اعضا گروه از طریق تأثیر متقابلی که در یکدیگر دارند، دائماً در حال تغییر و تحول و پذیرش نوعی از سبک زندگی هستند. بنابراین عضویت و تعلق گروهی می‌تواند سازوکاری برای شکل‌گیری سبک زندگی اجتماعی تلقی شود. گروه از راه قرار دادن فرد در برابر دیگران و برانگیختن او به این‌که خود را به جای دیگران بگذارد، موجب می‌گردد که سبک زندگی فردی و شخصیت او تبدیل به سبک زندگی اجتماعی شود. در بین گروه‌های اجتماعی، خانواده از مهم‌ترین گروه‌هایی است که در شکل‌گیری سبک زندگی اجتماعی نقش اساسی دارد.

• خانواده

بارزترین گروه اجتماعی که می‌توان در آن تفاوت سبک زندگی در جوامع مختلف را مشاهده کرد، خانواده است. خانواده، مهم‌ترین سازوکار شکل‌گیری سبک زندگی اجتماعی و از عوامل مهم اجتماعی شدن است. خانواده، بهترین جایی است که سبک زندگی افراد به‌طور دقیق محقق می‌شود و می‌توان نوع آن را تشخیص داد. خانواده به‌عنوان نخستین و اساسی‌ترین گروه اجتماعی، منبع ادراکات از قبیل عشق، آزادی، عدالت، نوع‌دوستی و پایه و اساس کلیه اصول اخلاقی و ارزشی موجود در سبک زندگی اجتماعی را پی‌ریزی می‌کند. سبک زندگی فردی یا احساسات و عواطف انسانی افراد در درون خانواده تقویت یا تضعیف می‌شود. بهترین گروهی که پدیدارکننده رفتار، ارتباطات، نوع پوشاک، خوراک، تجمل‌گرایی، تزیین و... و به‌طورکلی سبک زندگی است، خانواده است. بر اساس نظریه اجتماعی ارتباط، بهترین گروه اجتماعی برای دیدن سبک زندگی افراد و گوناگونی آن‌ها، خانواده افراد است. بنابراین در بررسی سبک قرآنی زندگی باید به سبک زندگی خانواده به‌عنوان یک واحد بررسی توجه شود. واحدی که شامل شوهر، زن و فرزندان است.^۱

در سبک قرآنی زندگی بر اساس فهم پاره‌ای از آیات قرآن،^۲ خانواده گروهی است که زن و مرد در یک ارتباط عاطفی و تکمیل‌کننده همدیگر هستند. تداوم زندگی اجتماعی

۱. در اسلام خانواده‌های چند زنی و موقت که با ازدواج موقت شکل می‌گیرد، نیز مجاز هستند. یکی از مسائل مطرح در سبک‌های زندگی مختلف، تک‌همسری و چندهمسری است. در بیشتر سبک‌های زندگی موجود امروزی، تأکید بر تک‌همسری می‌شود؛ اما در سبک زندگی اسلامی چه در گذشته و چه در جوامع اسلامی معاصر چند زنی قانونی و شرعی بوده و هست. درباره حکمت تعدد همسران، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: الف: تلفات مردها در جنگ‌ها و حوادث بیشتر است و زنانی بیوه می‌شوند؛ ب: جوانان، کم‌تر حاضرند با بیوه ازدواج کنند؛ ج: همه زنان بیوه و بی‌همسر، تقوای کافی و قدرت کنترل خود را ندارند؛ د: زنان در هر ماه، مدتی عذر دارند و مسائل زناشویی تعطیل است.

۲. هُنَّ لِبَاسٍ لِّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَّهُنَّ (بقره، ۱۸۷).

به همکاری متقابل زن و مرد وابسته است. سبک زندگی سالم، سبکی است که هر دو جنس زن و مرد نقش خود در این همکاری را به طور مطلوب ایفا کنند. در سبک قرآنی زندگی، سرپرستی خانواده به مرد واگذار می شود؛ به عبارت دیگر در سبک قرآنی زندگی، مسؤولیت خانواده با مرد است (نساء، ۳۴) و کوچک بودن واحد خانواده دلیل نمی شود که بدون مدیریت و سرپرست باشد. از این رو، همانند یک اجتماع بزرگ باید رهبر و سرپرست واحدی داشته باشد؛ زیرا رهبری و سرپرستی دسته جمعی که زن و مرد به طور مشترک آن را به عهده بگیرند، بسیار آسیب زا است. در نتیجه، یک نفر از مرد یا زن باید مدیریت خانواده را بر عهده گیرد و دیگران تحت نظارت او باشند. در سبک های مختلف زندگی این مدیریت متفاوت است، در پاره ای از سبک ها مدیریت به زن و در بعضی دیگر به مرد واگذار شده است. قرآن تصریح می کند که مقام سرپرستی خانواده بر عهده مرد است. (نساء، ۳۴) در اسلام خانواده محبوب تر از خدا و پیامبر و مهم تر از جهاد نیست (توبه، ۲۴). مسئول خانه در هر موقعیتی باید توجه به نیازهای خانواده داشته باشد (طه، ۱۰ و قصص، ۲۹). به حقوق خانواده و آرامش در خانواده نیز اهمیت بسیار دهد (نساء، ۱۲۸). در مقابل زنان نیز نباید از وظایف شرعی خود نسبت به خانواده سرپیچی کند (نساء، ۳۴). مرد با مدیریت خود نباید خانواده و همسر خود را تحت فشار به خصوص فشارهای معیشتی و اقتصادی قرار دهد (نساء، ۱۹). حق مدیریت مرد، به خاطر ساختار جسمی و روحی اوست. اطاعت زن از شوهر و حفظ حقوق وی، مشروط به تأمین زندگی او از سوی مرد است. چون مخارج زنان بر عهده مردان است، پس مردان سرپرست زنانند؛ چون مدیریت خانواده از حیث تأمین معاش و امنیت با ویژگی های مرد سازگارتر است.

در آموزه های اسلامی از زندگی مشترک بین زن و مرد قبل و بعد از ازدواج و بدون هنجارهای قانونی و شرعی و هم جنس بازی به شدت نهی شده است، در مقابل، بر تشکیل زندگی مشترک و ازدواج در نخستین زمان ممکن بعد از ایجاد نیاز جنسی دختر و پسر تأکید شده است. عواملی نیز خانواده را مثل سایر پدیده های اجتماعی تهدید می کند. رمز تزلزل بسیاری از خانواده ها، تنگ نظری و بخل و حرصی است که انسان را احاطه کرده است. بخل و حرص زن و شوهر و به خصوص شوهر از عوامل روان شناختی تزلزل خانواده است.

پنج) فرهنگ پذیری

فرهنگ پذیر کردن کودکان و دیگران بر اساس رده سنی و موقعیت اجتماعی جدید یکی دیگر از مکانیسم های شکل گیری سبک زندگی اجتماعی در یک جامعه است. فرهنگ پذیر کردن، چگونگی روند و سیر ایجاد و تداوم سبک زندگی اجتماعی را تعیین می بخشد. سبک زندگی اجتماعی به این دلیل به وجود می آید که انسان ها از یک سری مشترکات نگرشی

و بینشی، گرایشی، رفتاری و زیست محیطی برخوردارند. از آنجاکه مردم گرایش‌ها، بینش‌ها، رفتار و زیست محیط مشابه دارند، آن‌ها می‌توانند باهم زندگی کنند. گرایش‌ها، بینش‌ها و رفتار با یک‌سری ارزش‌ها، آداب و رسوم، عرف، هنجار یا قواعد رفتاری تبلور می‌یابد. مردم اگر فاقد این همگرایی‌ها باشند، قادر به زندگی کردن در کنار یکدیگر نیستند. برای این‌که مردم بتوانند به زندگی خود ادامه دهند، باید به صورت اجتماعی زندگی کنند. برای ایجاد هماهنگی و رفق و فتق امور زندگی اجتماعی، مردم باید دانسته‌ها و تجربیات پدران و فرهنگ و میراث گذشتگان را فراگیرند؛ به عبارت دیگر فرد، باید فرهنگ جامعه خود را جذب و کسب کند و با به‌کارگیری آن در سبک زندگی اجتماعی شرکت جوید.

افرادی می‌توانند جامعه یا یک گروه اجتماعی تشکیل دهند که بر اساس «معانی مشترک» به‌طور مستمر با یکدیگر ارتباط برقرار کنند و به یکدیگر احساس پیوستگی کنند. به این معانی مشترک بین افراد، «فرهنگ» گفته می‌شود. یکی از سازوکارهای سبک زندگی اجتماعی، فرهنگ اجتماعی است. در یک کلام می‌توان گفت بعد فرهنگی سبک زندگی اجتماعی همان فرهنگ اجتماعی است که در رفتار افراد دیده می‌شود و در جامعه رواج دارد. همان‌طور که فرهنگ شامل هنجارها، آداب و رسوم و عرف و قوانین می‌شود، سبک زندگی نیز این مؤلفه‌ها را دارد؛ اما می‌توان به وظایف مردم در بعد فرهنگی در سبک قرآنی زندگی نیز اشاره کرد؛ به عبارت دیگر مردم در زندگی خود دارای یک‌سری وظایف فرهنگی نیز هستند. به‌طور مثال اینکه هرکسی باید به‌قدر و توان خود در ایجاد و تعمیق فرهنگ اسلامی و نهادینه و درونی کردن شاخص‌ها و مؤلفه‌های فرهنگی در افراد و ساختارهای اجتماعی و فرهنگ‌پذیری نسل آینده جامعه تلاش کند. یا اینکه کودکان و فرزندان جامعه باید به شکلی فرهنگ‌پذیر شوند که به‌طور خودکار در مقاطع مختلف زندگی و شرایط گوناگون و در نقش‌ها و جایگاه‌ها و منزلت‌های اجتماعی بتوانند به فرهنگ جامعه عمل کرده و پای‌بند باشند.

ب) پدیده سبک زندگی

پس از بیان پاره‌ای از سازوکارهای سبک زندگی اجتماعی، تبلور و ظهور سبک زندگی اجتماعی به‌عنوان یک پدیده اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد. سبک زندگی اجتماعی در سه فعالیت اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به منصفه ظهور می‌رسد.

یک) فعالیت اجتماعی

حضور در اجتماع و فعالیت‌های اجتماعی داشتن از ویژگی‌های انسانی است که در سبک زندگی قرآنی نیز مورد تأیید و تأکید زیادی قرار گرفته است. به اهمیت فعالیت (تلاش

و کوشش) که امری اجتماعی است، در بیش از چهارصد آیه اشاره شده است. هشدار به انسان‌هایی که مردمان اهل تلاش را مسخره می‌کنند، به طوری که آنان را هم‌ردیف کافران و فاسقان معرفی نموده است (توبه، ۷۹-۸۰). توجه به نقش زنان و مردان در کنار یکدیگر برای کار و تلاش (نساء، ۳۲)، مختلف بودن سعی و تلاش انسان‌ها و در نهایت تفاوت نتایج (لیل، ۴)، عدم توقف در مسیر دستیابی به اهداف (شرح، ۷)، اهمیت کار و تلاش به عنوان ملاک توسعه انسانی (انعام، ۱۳۲)، ویژگی میانه‌روی در فعالیت‌ها و تلاش و کوشش‌های اجتماعی در آموزه‌های اسلامی نیز مورد تأکید قرار گرفته است که باید در حد توان فرد باشد (بقره، ۲۸۶). گاهی نیز تلاش و کوشش به عنوان ملاک سنجش شخصیت (سبک زندگی فردی) مطرح شده است (نجم، ۳۹-۴۰). فعالیت‌های اجتماعی در سبک زندگی بسیار زیاد و متنوع هستند که می‌توان در تحقیقی دیگر به موارد برجسته و شاخص آن همچون امر به معروف و نهی از منکر، اشتغال، مدیریت زمان، اوقات فراغت، مسافرت، تفریح، صلح ارحام پرداخت.

دو) فعالیت اقتصادی

اقتصاد سهم بسزایی در زندگی مردم دارد. اقتصاد از ارکان مهم هر جامعه است که بر دیگر ارکان جامعه نیز اثر می‌گذارد. بخش مهمی از زندگی مردم صرف معیشت و تأمین معاش می‌شود. هنگامی که فقر دامن‌گیر افراد جامعه می‌شود و همه توجه آن‌ها معطوف نیازهای معیشتی و اقتصادی می‌گردد، دین، معنویت و سبک زندگی مغفول واقع می‌شود (ر.ک: یونس، ۸۸).

در قرآن و سنت، به رابطه متقابل بین پاره‌ای از مؤلفه‌های سبک زندگی و اجزاء نظام اقتصادی اشاره شده است. به‌طور مثال، توزیع عادلانه موجب آرامش اجتماعی به عنوان یک مؤلفه سبک زندگی می‌شود و گسترش فقر و خوش‌گذرانی به عنوان دو پدیده خلاف توزیع عادلانه، مستلزم ویرانی جامعه و به‌طور خاص زندگی مردم است. قرآن میان عبادت (به عنوان یکی از عوامل آرامش اجتماعی) و فراهم شدن وسایل مادی رابطه مستقیم برقرار می‌نماید.^۱ در روایات نیز میان فقر و تهیدستی و عدم توازن اجتماعی ارتباط وجود دارد. پیامبر فقر و کفر را همزاد هم و همراه یکدیگر معرفی کرده‌اند؛^۲ چراکه محیط فقر، عاملی برای آسیب‌های اجتماعی و اعتقادی زیادی به همراه دارد.

سازوکار رابطه فقر و فحشا این است که جامعه از افراد متوسط به لحاظ شخصیتی

۱. رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ يَهْوَى إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ (ابراهيم، ۳۷).

۲. پیامبر ﷺ می‌فرماید: «خدايا من از فقر و کفر به تو پناه می‌برم» (نسای بی‌تا، ۸، ۲۳۰).

(بینشی، گرایش و اراده) تشکیل شده است. افراد معمولی و متوسط به درستی نمی‌توانند در برابر فقر مقاومت کنند و احتمال دارد برای جبران فقرشان به فعالیت‌های نابهنجار و انحرافی و فحشا روی آورند. با این سازوکار می‌توان گفت فقر به فحشا منجر می‌شود و انفاق می‌تواند مانع فقر بعضی از مردم و در نتیجه فاسد شدن جامعه شود (ر.ک: بقره، ۲۶۸). در قرآن رفاه اقتصادی و برخورداری از ثروت به‌عنوان هدف زندگی و رسالت پیامبران بیان نشده است، بلکه به‌عنوان یک اصل برای زندگی اجتماعی و بهزیستی پذیرفته شده است. این تلقی حاکی از کیفیت و رسالت وجودی و سبک زندگی انسان است. انسان در این تلقی، شریف‌تر از آن نگرسته می‌شود که رفاه اقتصادی و زندگی مادی مقدمه فلسفه وجودی او به‌شمار آید، برخلاف آنچه ایده‌آلیست‌ها و صوفی‌گرایان می‌پندارند. در اسلام رفاه و امکانات مادی وسیله‌ای برای پیشرفت انسان شمرده می‌شود. در اسلام خواست طبیعی انسان به امکانات مادی و ثروت به‌عنوان مقدمه تکامل معنوی، رشد اخلاقی و فکری او مشروع تلقی شده تا آنجا که تأمین این خواست‌ها یکی از آثار ایمان حساب شده است؛ اما نه به‌عنوان هدف، بلکه به‌عنوان اصلی برای زندگی. بنابراین، تأکید قرآن بر اقتصاد به همان اندازه است که مکاتب مادی و غیرالهی بیان می‌کنند؛ اما اختلاف بر سر نگرش هر یک به مسائل اقتصادی و رفاهی است که این مکاتب آن را هدف می‌گیرند و اسلام آن را اصل.

یکی از اصول اقتصادی در هر جامعه‌ای این است که مردم و دستگاه‌های اجتماعی بیشترین تولید، بهترین توزیع و کم‌ترین هزینه‌کرد را داشته باشند. رسول خدا ﷺ یکی از صفات مؤمن را کم‌هزینه بودن و بسیار یاری‌رسان دیگران بودن می‌داند (مجلسی ۱۴۰۳ ق، ۶۷، ۳۱۰).

سه) فعالیت سیاسی

در بُعد سیاسی سبک قرآنی زندگی، به وظایف و فعالیت‌های مردم در مقابل نظام سیاسی پرداخته خواهد شد. اگرچه حکومت‌ها و دولت‌ها در مقابل مردم نیز وظایف و تعهداتی دارند، اما در بحث از سبک زندگی بیان آن‌ها جایگاهی ندارد. مردم باید بخشی از زمان و فعالیت‌های خود را برای تقویت نظام سیاسی (در صورتی که نظام سیاسی اسلامی باشد) و یا تضعیف نظام سیاسی اگر نظام سیاسی دینی نباشد، صرف کنند؛ به همین دلیل است که در سبک زندگی اسلامی می‌توان از بُعد سیاسی نیز به آن پرداخت.

در سبک زندگی اسلامی، ایمان شرط اصلی مدیریت و سرپرستی جامعه است. ارتباط سیاسی نباید منجر به سلطه‌پذیری یا پیوند قلبی با کفار شود. ارتباط یا قطع ارتباط باید بر اساس فکر و عقیده باشد، نه بر اساس پیوندهای فامیلی، قومی و نژادی یا سیاسی. در

جامعه دینی مهم‌ترین عامل پیوند اجتماعی، دین است. موفقیت مدیران نیز در گرو میزان ایمان مذهبی آنان است. ارتباطات سیاسی نیز می‌باید بر مبنای دین صورت گیرد. (ر.ک: آل‌عمران، ۲۸).

اصلاح جامعه و جلوگیری از فساد، بدون قدرت منسجم و مسئول مشخص امکان ندارد. برای اصلاح جامعه مدیریت و رهبری لازم است. نظارت اجتماعی از لوازم حفظ انسجام جامعه است. آینده‌نگری و برنامه‌ریزی بلند مدت برای مقابله با مشکلات اقتصادی جامعه، لازمه مدیریت کشور است.

یکی دیگر از جنبه‌های سیاسی سبک زندگی اسلامی، وظیفه نظام سیاسی و حکومت در قبال تحقق مؤلفه‌ها و شاخص‌های سبک زندگی است. به‌طور مثال، یکی از نیازهای اولیه جامعه که در شاخص‌های سبک زندگی اسلامی مورد توجه قرار گرفت، امنیت اجتماعی (ر.ک: یوسف، ۹۹)، رواج امر به معروف (حج، ۲۱) و دوری از درگیری‌های داخلی و بیرون راندن گروهی از جامعه (بقره، ۸۴) است. حکومت مهم‌ترین عامل تأمین‌کننده امنیت است. امنیت در سایه حکومت‌های صالح ایجاد می‌شود.

در سبک زندگی اسلامی یکی از مهم‌ترین وظایف سیاسی مردم، گروه‌ها و حکومت‌ها، ایجاد و حفظ امنیت اجتماعی است.^۱ در قرآن از خطایی که قوم سبأ مرتکب شده‌اند، سخن گفته شده است. از خطا و مجازات آنان معلوم می‌شود که امنیت امر مهم و نبود امنیت به‌عنوان یک مجازات اجتماعی تلقی شده است (سبأ، ۱۸). یکی دیگر از وظایف سیاسی مردم در سبک زندگی اجتماعی اسلام، دفاع از جامعه و امنیت آن است. جنگ اگرچه ناخوشایند است، ولی برای حفظ جامعه و امنیت آن باید انجام شود.^۲

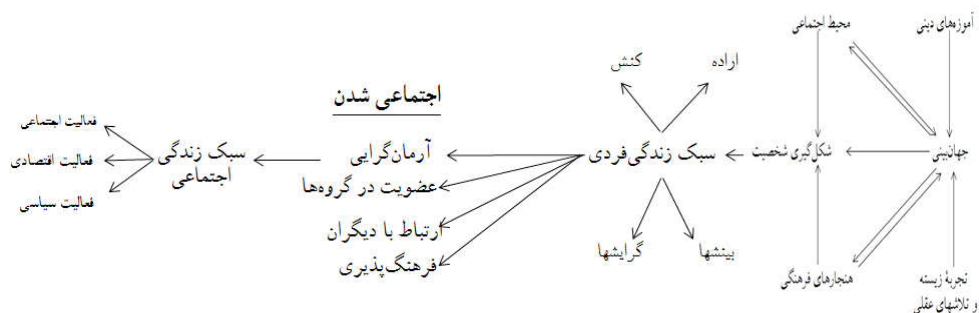
نتیجه‌گیری

در یک نگاه حداقلی می‌توان ادعا کرد که بخشی از قواعد، هنجارها، ارزش‌ها و فعالیت‌های زندگی انسان‌ها تحت تأثیر آموزه‌ها و قوانین شریعت‌های الهی به دست آمده است که قابلیت ارائه به‌صورت یک مدل را خواهد داشت. بر اساس دو پیش‌فرض که ۱. زندگی انسان‌ها به‌صورت یک سبک، نظام و مدل منسجم صورت‌بندی می‌شود و ۲. در هر نظام و سبک زندگی، مجموعه‌ها و عناصری را ادیان ارائه داده‌اند؛ مسئله تحقیق این‌گونه صورت‌بندی شد که سبک زندگی قرآنی چگونه سبکی خواهد بود؟ تحقیق با استخراج آیات و پاره‌ای از روایات مرتبط به آیات آغاز شد و با طبقه‌بندی آن‌ها در سه

۱. وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا ... وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ (بقره، ۱۲۶-۱۲۷).

۲. كَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تَكُونُوا شِيئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تُحِبُّوا شِيئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ (بقره، ۲۱۶).

گونه مؤلفه‌های زمینه‌ای، شخصیتی و اجتماعی به مدل نسبتاً جامعی در مورد سبک زندگی از منظر قرآن رسیدیم. با ارائه این مدل، هدف تحقیق نیز برآورده شد.

بر اساس این مدل نه می‌توان گفت سبک قرآنی زندگی کاملاً روان‌شناختی و فردی است و نه کاملاً جامعه‌شناختی و اجتماعی است. این مدل حاکی از این واقعیت است که سبک زندگی یک پیوستار است که از نقطه فردی شروع و تا نقطه اجتماعی امتداد می‌یابد. از پیوند کدها و مقوله‌های به دست آمده از آیات قرآن نظریه زمینه‌ای این‌گونه نمایان می‌شود:

چون مردم به‌تنهایی ناتوان از انجام کارها و برآوردن نیازهای خود هستند (شرایط علی)، با دیگران ارتباط (پدیده) برقرار می‌کنند (استراتژی)؛ اما ارتباط‌های مردم نمی‌تواند بدون بیش‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌های مشترک و به‌طورکلی نظام فرهنگی باشد، از این‌رو، اراده می‌کنند (شرط کافی) تا با دریافت یا ساخت نظام فرهنگی یعنی قواعد رفتاری، هنجارها، ارزش‌ها و... به ارتباط‌های خود با دیگران نظم ببخشند (استراتژی). پیوند دادن مقولات (ناتوانی و نیازمندی، مردم، آرمان) به مقوله اصلی و محوری (ارتباط) به‌وسیله مدل (شرایط، زمینه، استراتژی‌ها و پیامدها) به شکل‌گیری سبک زندگی (پیامد) انجامیده است. یک پیشنهادی که می‌توان برای تحقیقات آینده در پایان ارائه کرد، این است که نظام و سبک زندگی در پرتو قرآن چگونه در هر زمانی خود را با شرایط محیطی و اجتماعی سازگار می‌کند؟ نگارنده امیدوار است در آینده نزدیک در این مورد نیز تحقیقی را به سرانجام رساند.

منابع

- قرآن مجید.
۱. آدلر، آلفرد. روان‌شناسی فردی. ترجمه حسن زمانی شرفشاهی. ۱۳۷۰. بی‌جا. تصویر.
 ۲. آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی. ۱۳۶۶. غرر الحکم و درر الکلم. (۱ جلدی). قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
 ۳. ابادزی، یوسف‌علی و حسن چاوشیان. ۱۳۸۱. از طبقه اجتماعی تا سبک زندگی: رویکردهای نوین در تحلیل جامعه‌شناختی هویت اجتماعی. نامه علوم اجتماعی ۱۰ (۲۰): ۳-۲۷.
 ۴. ابن بابویه، محمد بن علی. الامالی. مترجم ابوالفضل هدایتی. ۱۳۸۹. تهران: نسیم کوثر.
 ۵. _____ . الخصال المحموده و المذمومه. ترجمه صادق حسن‌زاده. ۱۳۸۴. تهران: ارمغان طوبی.
 ۶. ابن حنبل، احمد بن محمد. بی‌تا. مسند الامام احمد بن حنبل. بیروت: دار صادر.
 ۷. ابن شعبه، حسن بن علی. تحف العقول عن آل الرسول ﷺ. تصحیح علی‌اکبر غفاری و ترجمه خلیل کمره‌ای. ۱۳۶۹. تهران: کتاب‌فروشی اسلامیة.
 ۸. ارونسون، الیوت. روان‌شناسی اجتماعی. ترجمه حسین شکرکن. ۱۳۸۹. تهران: رشد. ویرایش هشتم.
 ۹. استراس، آنسلم و جولیت کوربین. اصول روش تحقیق کیفی: نظریه‌های مبنایی رویه‌ها و شیوه‌ها. ترجمه بیوک محمدی. ۱۳۸۵. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
 ۱۰. بارکر، کریس. مطالعات فرهنگی: نظریه و عملکرد. ترجمه مهدی فرجی. ۱۳۸۷. تهران: پژوهش‌سکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
 ۱۱. بدار، لوک و ژوزه دزیل. روان‌شناسی اجتماعی. ترجمه حمزه گنجی. ۱۳۸۱. تهران: ساوالان.
 ۱۲. پارسا، محمد. ۱۳۶۸. زمینه روان‌شناسی: روان‌شناسی عمومی. تهران: بعثت.
 ۱۳. دیلمی، حسن بن علی. ارشاد القلوب. ترجمه عباس طباطبایی. ۱۳۷۲. تهران: دفتر انتشارات اسلامی.
 ۱۴. روش‌بلاو اسپانل، آن‌ماری و ادیل بورفیون. روان‌شناسی اجتماعی: مقدمه‌ای بر نظریه‌ها. آیین‌ها در روان‌شناسی اجتماعی. ترجمه محمد دادگران. ۱۳۷۱. تهران: مروارید.
 ۱۵. علی بن ابی‌طالب. بی‌تا. نهج‌البلاغه. گردآورنده محمد بن حسین شریف‌الرضی. محقق صبحی صالح. قم: مؤسسه دارالهجره.
 ۱۶. فاضلی، محمد. ۱۳۸۲. مصرف و سبک زندگی. تهران: صبح صادق.
 ۱۷. کافی، مجید. ۱۳۹۷. سبک زندگی بر اساس تفسیر موضوعی قرآن. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 ۱۸. کاویانی، محمد. ۱۳۹۱. سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 ۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب. ۱۴۱۳. اصول الکافی. مصحح محمدجواد آل‌فقیه. بیروت: دار الاضواء.
 ۲۰. لیندلف، تامس و بریان تیلور. روش‌های تحقیق کیفی در علوم ارتباطات. ترجمه عبدالله گیویان. ۱۳۸۸. تهران: همشهری.
 ۲۱. مجلسی، محمد باقر. ۱۴۰۳ ق. بحارالانوار. بیروت. دار احیاء التراث العربی.

۲۲. محمد بن عبدالله. نهج الفصاحه. ترجمه و تصحیح ابوالقاسم پاینده. ۱۳۸۵. تهران: خاتم الانبیاء.
۲۳. محمدپور، احمد. ۱۳۸۹. ضد روش. منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی. تهران: جامعه‌شناسان.
۲۴. محمدی، بیوک. ۱۳۸۷. درآمدی بر روش تحقیق کیفی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲۵. محمدی ری‌شهری، محمد. ۱۴۱۹ ق. میزان الحکمة. چاپ دوم. بیروت: دارالحدیث.
۲۶. _____ . میزان الحکمة. ترجمه حمیدرضا شیخی. ۱۳۸۸. قم: مرکز تحقیقات دارالحدیث. چاپ چهارم.
۲۷. مسلم بن الحجاج. ۱۳۹۷ ق. الصحیح مسلم. بیروت: دارالکتاب العلمیة.
۲۸. مهدوی‌کنی، سعید. «مفهوم سبک زندگی و گستره آن در علوم اجتماعی». فصل‌نامه تحقیقات فرهنگی.
۲۹. _____ . ۱۳۸۷. مفهوم «سبک زندگی» و گستره آن در علوم اجتماعی. فصل‌نامه تحقیقات فرهنگی ۱.
۳۰. _____ . ۱۳۸۶. دین و سبک زندگی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۳۱. نسایی، احمد بن علی. بی‌تا. سنن النسائی. حاشیه نویسنده محمد بن عبدالهادی السندی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
32. Bocoock, R. 1992. "Consumption and Lifestyles". In Robert Bocoock & Kenneth Thompson (Eds). *Social and Cultural Forms of Modernity*. Open University Press.
33. Chaney, David. 1994. The cultural Turn. New York. Routledge.
34. Evanse, D. & T. Jackson. 2007. Towards a Sociology of Sustainable Lifestyles. University of Surrey.
35. Sobel, Michael. and peter H. rossi. "lifestyle and sociological thought" from lifestyle and social structure.
36. Sobel, Michael. 1981. Life style Expenditure in comtem porary American: Relations bet ween stratification and culture. American behavioral scientist 26 (4): 521- 533.